

TERMINALOGIYA SOHASI VA GISTOLOGIK TERMINLARNING O'ZBEK TILIDA IFODALANISHI

Babajanova Poshshajon G'anijon qizi

Xorazm viloyati Urganch shahar 3-son maktabning o'zbek tili fani o'qituvchisi.

Annotatsiya: ushbu maqolada terminalogiya sohasi va gistologik terminlarning o'zbek tilida ifodalanishi xususidagi fikrlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: termin, terminologiya, gistologiya, gistologik terminologiya.

KIRISH

Mustaqillik sharofati bilan respublikamizda yangilanish, rivojlanish davri boshlanib, ijtimoiy hayotimiz umumjahon andozalariga mos taraqqiyot yo'nalishlariga jadal sur'atlar bilan kirib bormoqda. "XXI asr yoshlarini har tomonlama rivojlangan, yetuk dunyoviy fikr yuritadigan, bilimli barkamol shaxslarni jahon ta'lim standartlariga mos ravishda tarbiyalash dolzarb vazifalardan biridir" [1]. Yangi asr mutaxassisini tayyorlashda uning pedagogik - psixologik jihatdan chuqur bilimga egaligi, intellektual salohiyatning yuksak darajadali, innovatsion ta'lim texnologiyalari, ta'limning interfaol usullari va ilg'or samarali metodlariga oid ijodiy faollikni oshirishning samarali usullaridan xabardor bo'lishi muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa bugun til va tibbiyot tizimi rivojida amalga oshirilayotgan ishlar o'z ahamiyati bilan barchaning e'tiborida va o'z yechimini kutayotgan vazifalarni belgilab bermoqda.

O'zbekiston Respublikasi olimlarining dunyoning rivojlangan mamlakatlari yetakchi muassasalari ilm ahli bilan o'rnatgan ilmiy-texnik munosabatlarining jadallashuvi, hamkorlikda dolzarb ilmiy masalalar ustida izlanishlar olib borishning yo'lga qo'yilishi, yosh iste'dod egalarining nufuzli chet el universitetlari va institutlarida o'qishi, yoxud malaka oshirishi terminlar sistemasining yaqinlashuvi, boyishiga ko'mak beradi. Hozirgi o'zbek terminologiyasi uchun G'arb tillari, ayniqsa, ingliz tilidan ko'plab terminlarning bevosita kirib kelishi diqqatga sazovordir. Shu bilan bir qatorda, o'zbek tili terminlarining boshqa tillar tomonidan o'zlashtirilayotgani ajablanarli hol emas) Zero, so'z o'zlashtirish hodisasining ikki tomonlama sodir bo'lishi tilshunoslikda allaqachon tasdig'ini topgan.

Terminologiya zamonaviy lingvistik tadqiqotlarning aktual yo'nalishlaridan biridir. Hozirgi vaqtda terminologiya masalasining o'sib borishi, bir tomondan, ilm - fanning dinamik rivojlanishi tufayli yangi tushunchalarning ko'payib borishi sababli deb qaralsa, ikkinchi tomondan, terminlarning shakllanish jarayoni, rivojlanishi va funksiyasi kabi masalalarning yetarli darajada o'rganilmaganligi bilan bog'liq hodisa deb izohlanadi.

Hozirgi paytda dunyo tilshunosligining diqqat markazida turli xil mavzular bilan birga terminologiya ham turibdi. Aynan shu davrda zamonaviy tilshunoslik fanida yanada keng ma'no kasb etgan va chuqurroq o'rganilayotgan "terminologiya"ni topish mushkul vazifalardan biri hisoblanadi.

Terminalogiya har bir til so'z boyligining juda kata qismini tashkil etadi. Uning juda tez rivojlanishi ham bejiz emas, chunki u yangi so'zlar yasash imkonini beradi. Biror tilning terminologiyasi ko'p terminlar tizimidan tashkil topgan. Bilim, sanoat yoki madaniyatning biror maxsus sohasidagi biror so'z yoki so'z birikmasi termin deb ataladi. Termin ifoda etayotgan biror so'zning mazmuni mavzuli biror adabiyotda izohlash orqali talqin qilinadi. So'z ifodasi lingvistik termin deb hisoblanishi mumkin deb yozgan edi Z.Xarris va I.F.Frizyslar. Ular deskriptiv lingvistika tarafdorlaridan bo'lib, so'z ifodasini quyidagicha ta'riflaydilar: "So'z ifodasi insonning har qanday nutqi bo'lib, u sukutdan oldin yoki keyin ifoda etilishi mumkin". [2] Fanning har bir bo'limi yoki maktabi o'z tabiati va metodlariga moslab maxsus terminologiyani rivojlantiradi. Bunday maxsus terminologiya ilmiy izlanishning muhim qismi bo'lib, o'ta muhim ahamiyatga ega. Chunki u rivojlanishga katta hissa qo'shadi. Yangi texnika vositalari qaysi sohaga ko'proq kirib kelgan bo'lsa, shu soha terminologiyasi to'xtovsiz ravishda kengayib bormoqda. Natijada, barcha sohalar terminologiyasiga juda ko'plab yangi tushunchalar va ular bilan birga yangi ilmiy-texnikaviy terminlar ham kirib kelmoqda.

ASOSIY QISM

Terminologiya (termin - atama va logos - fan, tushuncha) — leksikaning bir sohasi; muayyan fan, texnika, ishlab chiqarish tarmog'ining, san'at, ijtimoiy faoliyat sohasining tegishli tushunchalar tizimi bilan bog'liq terminlari majmui hamda tilshunoslikning terminlarni o'rganuvchi sohasidir. Terminologiya tor ma'noda ma'lum bir sohaga oid maxsus leksika hisoblanadi. O'z navbatida u umumxalq tilining boyishi uchun xizmat qiladi. Terminologik leksika umumxalq tili leksikasining ajralmas qismi sifatida u bilan birga rivojlanadi, jamiyat va til taraqqiyotidagi barcha jarayonlarni boshdan kechiradi. Ma'lum bir soha yoki fan yuqori darajada taraqqiy etgandagina o'sha tilda maxsus terminologiya vujudga keladi. Terminologiyaning rivojlanishi, boyish yo'llari har xil: boshqa tillardan so'z olish, yangi so'z yasash, ayrim grammatik kategoriyalarning leksikalashuvi, so'z birikmasining semantik bir butun holga kelib qolishi va boshqa. Bugungi kunda o'zbek terminologiyasining boyishi, asosan, boshqa tillardan so'z olish va ichki so'z yasash hisobiga ro'y bermoqda. U yoki bu soha terminologik tizimining barqarorligini belgilovchi asosiy omil uning tartibga solinganligi va muntazamligidir. Terminologiyaning o'ziga xos xususiyatlari mavjud. Umumadabiy tilda sinonimiya, omonimiya va ko'p ma'nolilik tilning boyligi bo'lsa, terminologiyada bular sal'biy hodisa hisoblanadi. Masalan birgina tushunchani ifodalash uchun o'zbek tilida yarimo'tkazgich—chalao'tkazgich

— nimo'tkazgich terminlari qo'llanmoqda. Bu o'z navbatida, o'qish-o'qitish va axborot almashish jarayonini qiyinlashtiradi. Shu sababli ham terminologiyasi ma'lum darajada barqarorlashgan barcha tillarda terminlar doimiy tartibga solib turiladi. Tartibga solish ma'lum terminologik me'yorlar asosida amalga oshiriladi. Terminologiyaning rivojida fan sohalariga oid maxsus lug'atlarni nashr qilib turish ham muhim ahamiyatga ega.

Terminologiya voqelikni tushunishning ma'lum bir belgilangan sitemasini ifodalab, intellektual aloqa kanalining biri hisoblanadi. Vinogradovning fikriga ko'ra "Terminlarni yaratish va belgilashning ikki tomoni, ikki nuqtai nazari mavjud: til strukturasi va tushunish, semantik shartli ravishda ilimdagi u yoki bu tushunish sistemasining rivojlanishi" [3] deya izoh beradilar. Tilshunoslikda terminlarning o'zgarishi hamda yangi terminlarning paydo bo'lishi fan va texnika taraqqiyoti bilan uzviy bog'liqdir. Bu haqda tilshunos olim L.I.Bojno quyidagilarni ta'kidlaydi: «Texnika taraqqiyoti ta'sirida terminologiya o'zaro aloqador ikki qonuniyat asosida, birinchidan, ilmiy-texnika progressi qonuniyatlari bilan, ikkinchidan, til rivojlanishining umumiy qonuniyatlari bilan bog'liq ravishda o'zgarib boradi» [4]. Texnik malakaning endilikda ma'lum tor doiradan chiqib, ommaviy xarakterga ega bo'layotganligi va turli sohalarning mutaxassislari kundalik faoliyatida fan va texnika yutuqlaridan keng foydalanayotganligi terminlarga bo'lgan yuksak talab bilan uning hozirgi holati orasidagi nomuvofiqlikni bartaraf etishni talab etadi. Chunki hayotda fan va texnika taraqqiyoti qanchalik katta ahamiyatga ega bo'lsa, uni egallash, boshqarish va taraqqiy ettirish uchun terminlar ham shunchalik muhim ahamiyatga molikdir. Shu jihatdan, terminlarni tartibga solish juda katta ilmiy va ijtimoiy ahamiyatga egadir. D.S.Lotte qanday kategoriyadagi so'zlar terminlashishi mumkinligi haqida gapirib: "texnikada quyidagi tushunchalarni anglatuvchi asosiy kategoriyalar terminlashadi: jarayonlar (hodisalar); texnika predmetlari (materiallar, qurollar, asboblari, detallar va h.k.); xossalar; hisobiy tushunchalar (parametrlar, geometrik obrazlar va h.k.); o'lchov birliklari" [5], A.V.Kalinin esa termin bilan kasb-hunar so'zlarining bir-biridan farqli ekanligini quyidagicha asoslashga intiladi: "termin – bu muayyan fan, sanoat sohasi, qishloq xo'jaligi, texnikadagi tamomila rasmiy bo'lgan, qabul qilingan va qonunlashtirilgan biror tushunchaning ifodasidir, nomidir, kasb-hunar so'zlari esa – biror kasb, mutaxassislik o'rtasida ko'pincha jonli tilda tarqalgan, aslini olganda, tushunchaning qat'iy, ilmiy tavsifiga ega bo'lmagan yarim rasmiy so'zdir" [6].

Terminologik lug'atni ikki qatlamga bo'lish mumkin: umumiy terminologiya va yuqori ixtisoslashgan. Umumiy terminologik lug'at fanning turli sohalarida qo'llaniladigan so'zlar, atamalar, masalan, dori, asbob, element bilan tavsiflanadi. Muayyan fan sohasida qo'llaniladigan atamalar yuqori ixtisoslashgan terminologiyaga tegishli. Yuqori ixtisoslashgan terminologiya - bu bilimning har bir sohasiga xos voqeliklarni, tushunchalarni, kategoriyalarni nomlaydigan maxsus atamalarning eng

vakillik qatlami. Yuqori darajada ixtisoslashgan atamalar uchun tashkiliy tamoyil - bu atamalarning har bir tizimida va terminologiyada (maxsus so'zlarning umumiy to'plami sifatida) tipik toifadagi tushunchalarning mavjudligi, unga ko'ra atamalarning asosiy korpusi taqsimlanadi.

Gistologiya (yunoncha. histos — to'qima va logos — ta'limot) — to'qimalarning tuzilishi, rivojlanishi va hayotiy faoliyati haqidagi fan — inson va hayvon organizmini hayotni tashkil etishning to'qima darajasida o'rganadi. Gistologiya inson morfologiyasi tubida vujudga kelgan. Uning asoschisi fransuz anatomi va fiziologi Mari Fransua K. Bichat (1771-1802) hisoblanadi. O'zining anatomik tadqiqotlarida u inson tanasining organlar va tuzilmalarining turli qatlamlarining xilma-xil tuzilishiga e'tibor qaratdi. O'sha paytda mikroskop hali ham nomukammal asbob edi va Bisha o'z tadqiqotida undan foydalanmadi. Shunga qaramay, bu ajoyib yosh olim haqli ravishda birinchi gistolog hisoblanadi, chunki u "to'qimalar" tushunchasini kiritdi, to'qimalarni aniqladi, ularning yigirmadan ortiq turlarini tavsifladi va nomladi.

Gistologik atamalar kolposkopik atamalardan farq qilishi mumkin. Gistologik terminologiya to'qimalarning tarkibi va sifatini tavsiflaydi, kolposkopik terminologiya esa ularning tashqi ko'rinishini tavsiflaydi. Kolposkopiya tarixida juda ko'p turli xil aralash gistokolposkopik atamalar qo'llanilgan, ularning ko'pchiligi hozirgi vaqtda adabiyotda topilishi mumkin, bu har doim ham amaliyotda shifokor uchun tushunarli emas. Masalan, skuamoz metaplaziya, skuamoz prosoplaziya va epidermidizatsiya transformatsiya zonasida kuzatilgan bir xil gistologik naqshga murojaat qilish uchun ishlatiladi, bu esa ushbu tushunchalarni ma'lum bir standartlashtirishni talab qiladi. Ko'pgina tadqiqotchilar nuqtai nazaridan, kolposkopik tashxisda qo'llanilmasligi kerak bo'lgan gistologik tushunchalar quyidagi atamalarning ba'zilarini o'z ichiga oladi. Gistologiyada qo'llaniladigan terminologiya ko'p jihatdan anatomikga o'xshaydi, ammo tashkilotning faqat mikroskopik va ultramikroskopik darajasiga mos keladigan ko'plab atamalar "sof gistologik" hisoblanadi. Ushbu atamalar boshqa tibbiyot fanlari tomonidan keng qo'llaniladi, masalan fundamental, nazariy va klinik.

XULOSA

Hozirgi vaqtda fan va texnika sohlarida yuz berayotgan shiddatli rivojlanish, innovatsiya respublika aholisi faoliyatining turli qirralariga samarali ta'sir o'tkazmoqda. Fan va texnika qo'lga kiritgan eng oxirgi muvaffaqiyat va yutuqlar asosidagi yangi texnika vositalariga egalik qilinmoqda. Ushbu texnika va texnologiya vositalari nomlarini anglatuvchi terminologik leksika o'zbek tili lug'at tarkibining kundan kunga boyib, kengayib borishida munosib ulush bo'lib qo'shilmoqda. Shundan kelib chiqqan holda ta'kidlash lozimki, Mustaqillik davri o'zbek terminologiyasi o'z qaror topish yo'lining boshlanish nuqtasida turibdi. U o'zbek tilshunosligining muhim

sohasi sifatida yillar davomida yig'ilgan tajribalar zaminida taraqqiy etmoqda, takomillashmoqda va kengaymoqda

O'zbek terminologiyasi haqidagi professor U.Tursunovning fikrlari bugungi tilshunosligimiz uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi. K.M.Musayev terminologiyani tilning leksikasi sifatida go'yo bir shaharga qiyoslaydi. Uning fikricha, terminologiya yagona reja asosida qurilsada, lekin birdaniga barpo etilmaydi. U tarixiy shart-sharoit asosida shakllanadi, uni yaratishda har xil avlodga mansub bo'lgan turli me'morlar, loyihachilar, kashfiyotchilar ishtirok etadi. Ular har bir qurilayotgan inshootni yaxshi o'rgangan holda barpo etadilar. Terminologiyani tartibga solishdagi o'ziga xos murakkablik ham shu bilan belgilanadi. Ma'lumki, terminlar oddiy so'zlar singari umumadaniy va maxsus leksikada bor bo'lgan so'z va o'zaklardan yasaladi. O'zbek tili terminlari sistemasi o'zga qarindosh turkiy tillardagi singari mavjud struktur turlar, ya'ni sodda, yasama, qo'shma, qisqartma va so'z birikmalarini qamrab oladi. O'zbek terminologiyasini takomillashtirish borasida qilinishi lozim bo'lgan vazifalar yetarlicha. Bugungi kunda o'zbek tili soha terminologiyasi har tomonlama takomillashish jarayonini boshidan kechirmoqda. Terminlarning ular ifodalaydigan narsa-buyum, voqea-hodisa tushunchasi, ma'no-mazmuniga mutanosib, mos tushishi, struktur (shakl) jihatdan ixcham bo'lishi, yakka ma'noni ifodalashi, ma'nodoshlik (sinonimik) qatorlariga kirmasligi kabi talablar terminshunoslar diqqat markazidan joy olganligi yangilik emas. Ayniqsa, chet tillardan shiddat bilan kirib kelayotgan ilm, fan, texnika, texnologiyaga doir terminlarni qanday tarzda qabul qilish, o'zlashtirish xususida har xil 58 yondashuvlar ko'zga tashlanadi. Istiqloldan keyin o'zbek terminologiyasi nafaqat miqdor, shuningdek, sifat o'zgarishlarga ham yuz qo'ydi. O'zbek tili imkoniyatlaridan foydalangan tarzda terminlar tizimini tartibga solish masalasiga alohida e'tibor qaratilmoqda

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash lozimki, O'zbek tilining xalqimiz ijtimoiy hayotida va xalqaro miqyosdagi obro'-e'tiborini tubdan oshirish, unib-o'sib kelayotgan yoshlarimizni vatanparvarlik, milliy an'ana va qadriyatlarga sadoqat ruhida tarbiyalash, mamlakatimizda davlat tilini to'laqonli joriy etishni ta'minlash, O'zbekistondagi millat va elatlarning tillarini saqlash va rivojlantirish, davlat tili sifatida o'zbek tilini o'rganish uchun shart-sharoitlar yaratish, o'zbek tili va til siyosatini rivojlantirishning strategik maqsadlari, ustuvor yo'nalish va vazifalarini hamda istiqboldagi bosqichlarini belgilamoqda va tilning qaysi sohasi bo'lishidan qat'iy nazar uning rivojiga salmoqli hissa qo'shishni talab qilmoqda. Zero, ona tilini sevish, uni ardoqlash millatni sevish va uni ardoqlash bilan teng hisoblanadi. Zotan, muhtaram Prezidentimiz aytib o'tganlaridek: "Har birimiz davlat tiliga bo'lgan e'tiborni mustaqillikka bo'lgan e'tibor deb, davlat tiliga ehtirom va sadoqatni ona Vatanga ehtirom va sadoqat deb bilishimiz, shunday qadrlashni hayotimiz qoidasiga

aylantirishimiz kerak”. Til sohasi rivoji boshqa barcha sohalar uchun keng imkoniyatlarni ochib beradiga kalitdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh. Niyati ulug` xalqning ishi ham ulug` va kelajagi farovon bo`ladi. T.: “O`zbekiston”, 2019.
2. В.Виноградов, «Вопросы языкознания»1961, стр.3-10.
- 3.Воджно Л.И. Научнотехническая терминология из обектов изучение закономерностей развитие языка // Филологическая наука. 1971. – с. 103.
4. (Лотте Д.С. Основы построения научнотехнической терминологии. Вопросы теории и методики. М., 1961. – с. 29.
5. Калинин А.В. Лексика русского языка:, 1971. – с. 141.
6. Мусаев К. М. Формирование, развитие и современные проблемы терминологии. 1986. -с.163
7. Dadaboyev.H. O`zbek terminologiyasi. Yoshlar nashriyot uyi. Toshkent – 2019 – yil.
8. Komila Dekanovna Alimova. Interviews of in uzbeklanguage problems and objectives. Internatsional journal on integrated Education Indoneziya 2020 йил.
9. Гистологическая терминология. <https://medbe.ru/materials/diagnostika-v-ginekologii/gistologicheskaya-terminologiya/>.
10. Ким В.Н., Ким Т.С. Социально-политическая терминология.–Т.,2009.
11. Komila Dekanovna Alimova. Significance and use of expression in medical terminography. “**COGNITIVE RESEARCN IN EDUCATION**” Jurnal INX F Multidisciplinary Peer Reviewed Journal journa;nx.com. Jurnal impact factor: 7.223Rossiya–2021yil.